

цілісності ми стаємо максимально співзвучними Простору, внутрішньо резонуємо зі світом – нескінченим живим еволюційним потоком [3]. Сьогодні формується духовний світогляд: приходять розуміння законів взаєморозвитку, взаємодії і гармонії з космічним простором, а також усвідомлення, що людина, людське суспільство є важливою складовою структурованого, багатовимірного світового простору, впорядкованого Всесвітом.

1. Кучеров Ю. Влияние мускуса на психоэмоциональное и физическое состояние человека / Ю. Кучеров // Научно-практична конференція «На шляху до синтезу філософії, релігії і науки», 16-17 березня 2007р. тези доповідей. – Львів, 2007. – С. 136-139; 2. Терехова В. В. Великий перехід: пути обретения здоровья и благополучия / В. В. Терехова // Тези XII Міжн. Наук.-практ. конф. «Етичні та духовні основи розвитку людини та суспільства» (25-26 травня 2012р. Київ). – К.: «Арктур-А», 2012. – С.78-80; 3. Тюріна Т. Духовне становлення особистості з погляду синергетики: Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 216с.

Алла Сингаївська

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ДО СТІЙКОГО МАЙБУТНЬОГО У СИНЕРГІЇ ЧИ ДІАЛЕКТИЧНОГО РОЗВИТКУ?

Концепція стійкого розвитку суспільства є домінуючою ідеологією для людської цивілізації у XXI ст. Розгортання такої ідеї стає можливим за умови формування ноосфери як сфери людського розуму. Еволюціонування людства в умовах синергетичної взаємодії здійсниться в окремих утвореннях, з малими впливами. А загальний шлях до стійкого майбутнього суспільства торуватиме у діалектичному розвитку.

Ключові слова: *стійкий розвиток, синергія, діалектика.*

Alla Synhajivs'ka. Towards the Sustainable Future in the Synergy or Dialectic Development? *The concept of the sustainable development of the society is a dominant ideology for the human civilization in the XXI century. The realization of this idea is possible on the assumption of noosphere formation as the sphere of the human mind. The evolution of the mankind under conditions of the synergy is fulfilled in separate formations with the small effects. And the whole way to the sustainable future of the society will be developed in the dialectical way.*

Keywords: *sustainable development, synergy, dialectics*

На перетині століть, тисячоліть ще з більшою силою здійснюються аналітичні дискусії наукової спільноти про трансформації у багатьох сферах життєдіяльності людини і переломний момент розвитку цивілізації, про глобалізацію суспільних відносин та епохальні виклики тощо.

Виникнення складних форм життя-буття, що притаманні сучасному періоду суспільного розвитку, не випадкове, а є наслідком еволюційних, подекуди революційних процесів, які відбулися у соціо-біосфері через людську діяльність [11; 25]. Різнопрофільність і масштабність небезпек сьогодення охоплює всі суспільні явища, вони стають притаманними для значної кількості національно-державних утворень, а отже, проблематика суспільного розвитку має глобальні ознаки і характеризує розвиток цивілізації в цілому.

Процес стабілізації природного, екологічного, економічного, соціального розвитку з урахуванням прямого і зворотного впливу множини всіх чинників на людину, людей, людство та утримання цього балансу задля збереження довкілля для майбутніх поколінь називають стійким (сталим) розвитком суспільства. Висвітлення підоснови концепції стійкого розвитку людства є метою даної статті. Ми будемо виходити із таких завдань дослідження: окреслити засади концепції стійкого суспільного розвитку, схарактеризувати ноосферу як новітній етап еволюції планетарної цивілізації, вивчити синергетичну методологію в суспільних трансформаціях, довести частковість синергетичного підходу відносно діалектичної методології розвитку соціосистем.

Гносеологічні та світоглядні питання поставали і повсякчас постають перед увагою філософів через те, що проблеми ціннісних орієнтацій та ідеалів, засобів і механізмів їхньої реалізації мають прямий та опосередкований вплив на подальший суспільний розвиток країни й усього людства. Співіснування людей як землян у біосферному середовищі протягом останнього півстоліття робить актуальним нарощування наукового потенціалу суспільства і поведінкове узгодження в просторі «природа-людина-суспільство» [5; 6; 18; 24]. Взаємозв'язки людини у сфері буття як наукова та практична проблема знайшли відображення у філософських теоріях М. Бердяєва [3], В. Вернадського [5], Дж. Гелбрейта [9], Е. ле Руа, В. Соловйова та ін.

Пошук шляхів збереження цілісної біологічної системи, забезпечення можливості спільного існування всього живого в межах екосистеми, оптимальне співвідношення інтересів людини і решти всієї біосфери, скоординований розвиток – саме коеволюційний перехід утворення "людина-біосфера" до стану динамічно стійкої цілісності стає можливим у когерентній взаємодії протилежностей.

Нині проблеми подальшого розвитку людства розглядаються і під кутом «суспільства споживання», споживацької культури, тобто споживання

продуктів людської діяльності, а отже, й економічної культури [18;19; 22]. Проблема обмеження обсягів надмірного споживання матеріальних благ стосується також і питання справедливого процесу їхнього розподілу [9; 20; 25]. І те, й інше є актуальним. Справедливий розподіл людських благ також є нагальним серед низки проблем у контексті стійкого розвитку суспільства.

Під «стійким розвитком» розуміють форму коеволюції суспільства та природи, що досягається системою взаємоузгоджених заходів з економічної, соціальної, природоохоронної діяльності, спрямованої на формування суспільних взаємовідносин на засадах етичних цінностей, партнерства, солідарності тощо. Такий погляд на розбудову майбутнього поєднує антропоцентричний і біосфероцентричний підходи.

Підґрунтям ідеї стійкого розвитку суспільства можна вважати концепцію «ноосфери» [5]. Нинішній етап еволюції суспільної системи максимально наближається до тієї епохи розвитку людства, концепт якого сформулював ще на початку ХХ ст. видатний В.Вернадський. Ствердження суспільних цінностей вищого порядку, зразків співробітництва, техніко-технологічні досягнення миттєвого транслювання наукової думки, можливість одночасного обговорення нагальних ідей – все це сприяє тому, що наукова спільнота поступово згуртовується і перетворюється на таку «планетарну силу», яка «формує і розвиває сферу людського розуму – ноосферу». Здійснення «планомірного, продуманого, керованого Розумом переходу від біосфери до ноосфери» відбувається, на думку вченого, цілеспрямованим вибудовуванням цілісної системи, в якій людина перетворює світ і планету не тільки у відповідності до своїх потреб, але й з урахуванням законів коеволюції людини та природи, а також прийняття на себе відповідальності за подальшу еволюцію і біосфери, і людини [5, с. 535]. В.Вернадський був переконаний: задля зміни матеріальних процесів, що вже наробила людська цивілізація, абсолютно необхідно, але недостатньо тільки розсудливості щодо впливів на середовище буття. Під впливом науки – «соціального вселюдського утворення», наукової думки та людської трудової діяльності «біосфера переходить у новий стан – у ноосферу», а ноосфера як єдність біосфери й людства є ідеалом розумного людського втручання в біосферні процеси.

Актуальність учення Вернадського зростає щороку, адже все більш відчутними є наслідки людської діяльності. Пошуки гармонізації всіх сфер буття людини концептуалізували прагнення прогресивної спільноти до стійкого розвитку суспільства, що мало б починатися з напрацювань оптимально збалансованої діяльності регіонів, підприємств і кожної організації. А це, в свою чергу, спрямовує активність людини, людей у такий

біфуркаційний період, яким є сьогодні, до змінення форм суспільної взаємодії.

Ідеї стійкого розвитку суспільства потребують відповідного мислення людини. Адже, якщо накопичені людством проблеми досягли критичного рівня, то, за Айнштайном, «нам потрібне нове мислення для того, щоб вирішувати проблеми, створені старим мисленням». Адже «народження нового знання – велика таємниця Розуму, але не менш утаємниченим є формування Мислителя – людини, якій вдається дивитися далі за інших, розуміти глибше за інших причини й наслідки...» [6, с. 420].

Видається природним, нормальним для людини, людей прагнути будувати суспільство, в якому сходяться сутність та способи їхнього існування, де пріоритетними стали б моральні виміри, «в якому кожний, багато і всі – ціль. Самоціль» [17, с. 557]. Слушною є думка Олександра Бронницького: «Ноосфера як сфера суспільного розуму передбачає, з одного боку, розвиток людства, при якому воно зможе свідомо впливати, не порушуючи міру, на природні процеси та власні зміни, а з другого – входження людства у таку фазу, при якій всі його духовні продукти, включаючи продукти інфернальної духовності, активно впливатимуть на всесвіт, однак в якій спосіб – залежить від **духовної** атмосфери, яку утворює людство, свідомо чи ні» [4, с. 67].

Оскільки мірило індивідуального в суспільному важко встановити, визначальним регулятором поступального руху стає «раціо», розум (у всіх його сенсах). Суть цієї тези підтверджується прикладом нашої країни, де достатньо відчутним є відчуження деяких груп суб'єктів суспільної взаємодії від впливу (або є мінімальний рівень впливів) на розвиток українського суспільства. Утім, тільки через свідоме залучення особистості та перетворення (але не підкорення) суспільних інтересів у власні, індивідуальні досягаються «високі» цілі. Так стає можливим, хоча б кумулятивно, розвивати розумне суспільство, ідеально ж – у синергії всіх суб'єктів суспільної взаємодії. Адже, як нагадує нам Гегель, «ні загальне не має сили і не виконується без особливого інтересу, знання та волі, ні індивідууми не живуть тільки лише для особливого інтересу як приватні особи, а їх воля разом з тим діє у загальному і для загального» [8, с. 270].

Синергетика, як міждисциплінарний напрям наукових розвідок, і має серед завдань вивчення природних явищ та процесів на основі принципів самоорганізації елементів і підсистем, яким притаманні неврівноважені стани, що й становить інтерес у дослідженнях об'єктів стійкого розвитку. Світ як цілісна сутність, синергійне ціле інтегрує все і вся. Вважається [13; 14; 23],

синергетичний підхід став науковою рефлексією, що визначить перехід людства до нової «парадигми пізнання та освоєння світу» [7, с.8], є «концепцією глобального еволюціонізму», «універсальною теорією еволюції», набув «теоретико-світоглядного» статусу [7, с.22], що дозволить побачити нову загальнонаукову «картину світу».

Погоджуємося, що синергія як метод духовного піднесення спричиняє саме синергетичний (концентровано кумулятивний) ефект. Так, наприклад, у синтезі науки і релігії, в інтегруванні двох форм суспільної свідомості – наукової та релігійної – стає здійсненням відродження релігійних традицій на тлі збереження національної ідентичності, розгортання ідеї єднання людини і Всесвіту. Для прикладу наведемо факти згуртованості провідних учених США з колективним маніфестом «Ми віруємо» (1996) або діячів нашої країни з проголошеною Українською хартією вільної людини (2012).

Синергія як життєдайна енергія складових системи, яким притаманно вироблення дієво-оптимальних засобів і скеровування рушійних сил, має ймовірність досягати найвищого прояву в самоздійсненному (самосформованому) організмі. В еволюції відкритих (живих) організмів вирішальними стають якісні характеристики: життєва сила, вдосконалення параметрів (для суспільства – це якість життя людини, людей), пристосованість до оточення і здатність до виживання в наявних умовах. Спектр сучасних досліджень у галузях нейрофізіології, біології, психології, біоетики, філософії дозволяє розвинути концепцію життєдіяльності людини як синергетичного утворення.

Утім варто зазначити базові методи в синергетичній парадигмі побудови різноманітних модусів, а саме (або хоча б наприклад): синтез багатоманіття, інтегрування змісту і форм, аналіз засад та по-елементного складу явища, комплексна взаємодія різнорідних складників, динамічне функціонування, поєднання синтетичного та аналітичного в досліді тощо. І так приходимо до загальнофілософських засад пізнання й освоєнні світу, базових законів діалектики, діалектичного методу у філософській традиції. Згадаймо І. Канта: «Синтез багатоманітного ... породжує передусім знання, яке спочатку може бути ще грубим і неясним та тому потребує аналізу; проте саме синтез є тим, що, власне, складає з елементів знання та об'єднує їх у певний зміст» [12, с.173]. Погляд на майбутнє світоутворення як самоорганізовану систему в термінології синергетики потребує пояснення. Суспільство матиме можливість досягати врівноваженості, гармонізованого стану в усіх сферах життя в екосистемі за умови скоординованого розвитку. Самоорганізацією, на наш погляд, таких результатів важко досягнути, адже балансування в ресурсних обмеженнях і маятникове відхилення від намічених цілей стійкого

розвитку потребує коригування під час динамічного, навіть і не швидкісного, руху елементів системи. Некеровані процеси складної нелінійної системи (зведеної до тривимірному простору з векторами соціального, екологічного, економічного розвитку) ймовірно не досягатимуть цілей. Подібне застереження й обґрунтування знаходимо у працях [1; 14; 23]. «Безвідповідально покладатися лише на процеси самоорганізації... Вирішальна зміна має полягати в тому, що всі надбання винахідницьких можливостей еволюції людини спрямовуються не на оптимізацію короткострокового комфорту, як це було раніше, а на пошук довгострокових виходів із кризи» [1, с.156], і «залишити розвиток майбутніх подій на самоплин було б безвідповідальною позицією по відношенню до наших дітей, онуків і правнуків» [23, с.236]. Доцільність синергетичного підходу в керуванні процесами цілеспрямованого стійкого розвитку вбачається у площині «еволюції малими, але достатньо ефективними організуючими впливами» [14, с.140].

Глобальні проблеми людства досліджують на основі діалектичного методу, зокрема, такі вчені: М. Алле, І. Гобозов [10], Н. Хомський іманентно простежують протиріччя сучасних процесів суспільного розвитку; У. Бек [1], В. Лутай [15], В. Мантатов [16], О. Панарін [18], Дж. Стиглиць [21] аналізують серед іншого складні глобалізаційні процеси у тісному зв'язку їх першопричин і наслідків.

На наукових майданчиках продовжуються дискусії щодо синергетики та її підґрунтя. Найбільш переконливо обґрунтовує вторинність синергетичного підходу по відношенню до методу діалектичної логіки Іван Гобозов, спираючись на ідею «всезагального руху і змін» Геракліта, діалоги Платона, філософію Гегеля і Канта та, зрозуміло, Марксове вчення. «Для діалектики немає нічого раз і назавжди даного. Усе змінюється і розвивається. Те, що сьогодні вважалося найнеобхіднішим, завтра в нових умовах стає непотрібним і заважає розвитку суспільства по висхідній лінії» [10, с.12]. Зрозуміло, що «все у світі причинно-обумовлено», а діалектика загальними законами пояснює як взаємодіють у природі, суспільстві, мисленні «явища об'єктивного світу». Так, синергетика – міждисциплінарна теорія, і вчений вважає, що «можна її вивчати і в рамках філософії, але ніяк не можна погодитися з тим, що синергетика являє собою філософський метод, який може замінити діалектичний метод дослідження об'єктивного світу» [10, с.17].

Щодо базису синергетичної парадигми, вчені доводять його відповідність законам діалектичного розвитку суспільства і всесвіту [2; 10, С.13-16]. Розходження теорій має місце головню у площині протиріч, що

притаманні неврівноваженому об'єктові. Дійсно, першопричиною та ознакою суспільства, що потребує стійкого розвитку, є криза (кризи) або в термінології синергетики «хаос», і постулат єдності й взаємодоповнюваності «порядку і хаосу» також обґрунтовує механізм досягнення рівноваги суспільної системи. Обидві методології виводять об'єкт дослідження на еволюційний розвиток через процеси творення нового, що мають перевершати процеси руйнації старого. Адже тільки таким чином стануть можливими якісні зрушення світоутворення.

Діалектику стійкого розвитку розглядає і Вячеслав Мантатов, підкреслюючи, що стійкий розвиток – це «творча еволюція системи, коли ніякі перетворення всередині системи, ніякі зовнішні фактори збурення не можуть вивести її зі стану динамічної рівноваги» [16]. І суть стійкого розвитку «як закону Всесвіту» найбільш адекватно виражає поняття гармонії «у гераклітівській інтерпретації». Філософ зазначає: «У цій єдності та взаємопереході протилежних моментів розвитку поняття стійкого розвитку робить акцент на еволюції, узгодженості та спрямованості змін» [16].

Перспективу науки стосовно синергетичного і діалектичного методів пізнання світу окреслив Владлен Лутай, і полягає вона саме «у систематичному поєднанні досягнень синергетики з методом теорії діалектики» [15, с.192]. Отож, загальний шлях до стійкого майбутнього людство торуватиме у діалектичному розвитку, а окремі утворення світу в історично-конкретних обставинах еволюціонуватимуть з малими впливами, у синергетичній взаємодії.

У підсумку зазначимо, що концепція стійкого розвитку є домінантною ідеологією еволюції людства нашої ери, і такий підхід передбачає щонайперше революцію в цінностях людини, людей. Обмеження дії людини на природу, регулювання економічних процесів, досягнення соціальних переваг та синергійного ефекту стане можливим при високому рівні усвідомлення особистістю умов і наслідків життєдіяльності кожного і всіх: когнітивний розвиток людини і розбудова розумного суспільства є передумовою торування шляху на засадах стійкості, єдиною сферою розуму є ноосфера, а єдиною нині інформаційною нивою – інтегровано-семантичний, універсальний простір Всесвіту.

1. Бек У. Что такое глобализация? / Бек У. ; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника]; ред. и предисл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.; 2. Белояров В. В. Диалектика устойчивого развития [Электронный ресурс] / В. В. Белояров // Философия устойчивого развития. – Режим доступа: <http://philosophy-sd.narod.ru/dialectics.htm>. <http://filosofia.ru/76486>; 3. Бердяев Н. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии / Бердяев Н. – М. : ИМА-ПРЕСС, 1990. – 285 с.; 4. Броницький О. М. Соціально-економічні аспекти ноосферізації господарської культури /

О. М. Броницький // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 2. – С. 66-73; 5. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / Вернадский В. И. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 574 с. – (Библиотека истории и культуры); 6. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста / Вернадский В. И. ; [сост. М. С. Бастракова и др.]. – М. : Наука, 1988. – 520 с.; 7. *Вознюк А. В.* Педагогическая синергетика : [монография] / Вознюк А. В. – Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2012. – 812 с.; 8. *Гегель Г. Ф. В.* Система наук : [у 2 ч.]. Ч. 1. Феноменология духа / Гегель Г. Ф. В.; пер. Г. Шпета. – Репр. изд. 1959 г. – СПб. : Наука, 1999. – 444 с. – (Серия «Слово о сущем»); 9. *Гелбрейт Дж. К.* Суспільство блага. Пора гуманності / Джон Кенет Гелбрейт ; [пер. з англ.]. – К. : Скарби, 2003. – 160 с.; 10. *Гобозов И. А.* Социальная философия: диалектика или синергетика? / И. А. Гобозов // Философия и общество. – 2005. – № 2. – С. 5-17; 11. *Данилишин Б.* До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє : доп. Римському Клубові / Данилишин Б. ; [упоряд. В. Рубцов]. – 3-тє укр. допов. вид. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.; 12. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант ; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 501, [1] с. – (Філософська думка); 13. *Князева Е. Н.* Коэволюция сложных социальных структур: баланс доли самоорганизации и доли управления / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Будущее России в зеркале синергетики : сборник / ред. Г. Г. Малинецкого. – М. : КомКнига, 2006. – С. 180 – 193. – (Синергетика: от прошлого к будущему); 14. *Коломієць С. В.* Синергетичний підхід до системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства / С. В. Коломієць // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 149. – С. 138-141; 15. *Лутай В. С.* Синергетическая картина мира как реализация «Универсального послания» И. Пригожина : [монография] / Лутай В. С. – Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. – 206 с.; 16. *Мантатова Л. В.* [Электронный ресурс] / Мантатова Л. В. // Философия устойчивого развития ; Информационный портал «Байкал-Lake». – Режим доступа : <http://www.baikal-center.ru/books/element.php?ID=1734>; 17. *Новиков Б. В.* Творить или вытворять? : монография / Новиков Б. В. – К.: [Мироновская типография], 2010. – 575 с.; 18. *Панарин А. С.* Искушение глобализмом / Панарин А. С. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.; 19. *Петрушина Т. О.* Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен / Петрушина Т. О. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 544 с.; 20. *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния / Пигу А. ; пер. с англ. [А. Г. Фонотов, М. С. Штернгарц] ; вступ. ст. Г. Б. Хромушина ; общ. ред. С. П. Аукуционека. – М. : Прогресс, 1985. – 512 с. – (Экономическая мысль Запада. Т. 1); 21. *Стиглиц Дж. Ю.* Глобализация: тревожные тенденции / Стиглиц Дж. Ю.; пер. с англ. Г. Г. Пирогова. – М. : Нац. обществ.-научн. фонд, 2003. – 304 с.; 22. *Хабермас Ю.* Расколотый Запад / Хабермас Ю.; [пер. с нем.] – М. : Весь Мир, 2008. – 192 с.; 23. *Эбелинг В.* Самоорганизация – глобальные стратегии оформления будущего / В. Эбелинг // Будущее России в зеркале синергетики: сборник / ред. Г. Г. Малинецкого. – М. : КомКнига, 2006. – С. 227 – 237. – (Синергетика: от прошлого к будущему); 24. *Gilman R.* Design for a Sustainable Economics [Electronic resource] / Robert Gilman // Context Institute. – Summer. – 1992. – No. 32. – P. 52. URL : <http://www.context.org/ICLIB/IC32/Gilman.htm>; 25. *Wallerstein I.* World-Systems Analysis : An Introduction / Immanuel Wallerstein. Durham ; London : Duke University Press, 2004, 109 p.